

Душко Грбовић, музејски саветник
Завичајни музеј Јагодина
Јагодина, Република Србија
dusko.grbovic@gmail.com

94(497.11 Јагодина)"1944"
355.48(497.11)"1944"

ОСЛОБОЂЕЊЕ ЈАГОДИНЕ И ОКОЛНИХ МЕСТА ОКТОБРА 1944. ГОДИНЕ

Апстракт: Коначно ослобођење места у Средњем Поморављу уследило је у октобру 1944. године. Борбе за ослобођење овог дела Поморавља започеле су ослобађањем Свилајнца 8. октобра, а окончане су 17. октобра ослобађањем Јагодине и Рековца. Главну улогу у ослобађању овог дела Поморавља имале су јединице 68. и 64. стрељачког корпуса 57. совјетске армије из састава Трећег украјинског фронта. Од партизанских јединица активности су имале 45. српска дивизија, 23. српска ударна дивизија и 2. пролетерска дивизија НОВЈ. Неистомишљеници су дошли под удар нових власти. Расветљавању ове теме доприноси и некоришћена и непубликована грађа из фондова Завичајног музеја у Јагодина.

Кључне речи: ослобођење, октобар 1944, Црвена Армија, партизани, Средње Поморавље, спомен костурница, Градски одбор СУБНОР-а, Завичајни музеј Јагодина

Други светски рат је улазио у завршницу. Главно поприште сукоба на територији Југославије у другој половини 1944. године постаје Србија. Централна област Балкана и Југославије била је значајна због саобраћајница које је пресецају и тиме од значаја за немачке оружане снаге у одбрани својих позиција. Простор Србије постао је поприште одлучујућег обрачуна партизана и четника. Јединице Црвене армије приближавале су се границама Србије. Приближило се и време ослобођења простора Средњег Поморавља.

Србија је у немачким плановима за одбрану Балкана заузимала значајно место. Она је имала и велики значај у плановима квислиншких и контрареволуционарних снага. О значају Србије за поменуте снаге сведочи и број ангажованих војника за њену одбрану. Средином 1944. године немачка команда је за одбрану Србије имала на располагању око 100.000 немачких војника, преко 40.000 бугарских војника, око 40.000 недићевско-љотићевских и белогардејских (руских) војника. Немци су рачунали и на помоћ трупа Драже Михаиловића које су бројале око 40.000 људи под оружјем, а које су биле распоређене у 47 корпуса и које су биле груписане у 10 група корпуса.

Поред ових јединица на југозападној граници Србије налазиле су се јединице Црногорског добровољачког корпуса, укупне јачине око 5.000 људи.¹

Партизанске јединице су у лето 1944. године продрле у Србију сламајући јак немачки и четнички отпор.² Ради одбрана источних граница Србије немачка команда врши премештај трупа. У извештају Команде Југоистока од 1. септембра 1944. наводи се да је из Краљева кренуло 7 возова који су превозили трупе 1. брдске дивизије и да је 1 воз стигао у Јагодину.³ У извештају исте команде од 9. септембра извештено је о нападу на јединице 1. брдске дивизије код Јагодине и у њему пише: „С(еверо) з(ападно) од Јагодине четници су извршили препад на колону теретних аутомобила и опљачкали 3 камиона са 3.000 л погонског горива, 2 војника су рањена, 7 је нестало.“⁴

Почетком септембра 1944. године генерал Дража Михаиловић донео је одлуку да се све националне снаге обједине и да Српски добровољачки корпус и Српска државна стража уђу у састав Југословенске Војске у Отаџбини. У Јагодини је 6. октобра 1944. формиран Српски ударни корпус од припадника јединаца Српске државне страже и Српске граничне страже. Командант Србије дивизијски генерал Мирослав Трифуновић Дроња издао је 7. октобра 1944. заповест по којој је требало да се све четничке јединице у Србији, јединице Српске државне страже и тзв. Српске гарде групишу у седам група. Задатак четврте групе коју би чиниле јединице СДС био је да се прикупља у рејону Јагодине. Пету групу су такође чиниле јединице СДС и њен задатак је био да буде у рејону Рековца. Задатак шесте групе је био да буде у рејону села Белушића. Ова заповест није спроведена у дело, јер је у међувремену Врховна команда донела одлуку да се главнина четничких јединица из Србије пребаци преко Санџака на Црногорско приморје.⁵

¹ Petar Višnjić, „Uz 40.godišnjicu oslobođenja Srbije – Oslobođenje Srbije 1944. godine”, Vesnik, organ vojnih muzeja, 30/1984, 8; Дурмиторска операција, sr.wikipedia.org/wiki/Дурмиторска_операција (20. октобар 2020)

² P.Višnjić, «Uz 40.godišnjicu oslobođenja Srbije – Oslobođenje Srbije...», 13-14; Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1978, Beograd, 1981, 346; Петар Вишњић, Битка за Србију, 1, Београд, 1984, 54-230; Коста Николић, «Југословенска Војска у Отаџбини у грађанском рату у Србији 1944. године», Зборник Историјског музеја Србије, 28/1994, 165-173; Коста Николић, Бранислав Станковић, Срби у Другом светском рату-Ратна хроника 1941-1945, Шабач, 2006, 180-187.

³ DNEVNI IZVEŠTAJ KOMANDANTA JUGOISTOKA OD 1. SEPTEMBRA 1944. VRHOVNOJ KOMANDI VERMAHTA O DEJSTVIMA NA PODRUČJU JUGOISTOKA, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 4, Dokumenti nemačkog Rajha 1944-1945, odgovorni urednik Dragoslav Džinić, pukovnik, Beograd 1979, 559.

⁴ IZVEŠTAJ KOMANDANTA JUGOISTOKA OD 9. SEPTEMBRA 1944. VRHOVNOJ KOMANDI VERMAHTA O DEJSTVIMA NA PODRUČJU JUGOISTOKA, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 4, 577 и цитат.

⁵ OBAVEŠTENJE ŠTABA KOMANDE SRBIJE OD 7. SEPTEMBRA 1944. POTČINJENIM JEDINICAMA O ULASKU JEDINICA SRPSKE DRŽAVNE STRAŽE U SASTAV ČETNIČKIH JEDINICA POD KOMANDOM ŠTABA KOMANDE SRBIJE, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, odgovorni urednik Fabijan Trgo, tom XIV, knjiga 4, Beograd 1985, 211-212, 211 напомена 2, 330 и напомене 4 и 5; Др Милан Борковић..., 186

У другој половини септембра 1944. године јединице Црвене армије избијају на југословенско-румунску границу. Совјетска команда је затражила од Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ) и Врховног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије (НОВ ПОЈ) дозволу да јединице Црвене армије оперишу на територији Југославије што је јако подигло углед руководства Народноослободилачког покрета. Маршал Тито се споразумео са владом СССР-а и Главном командом Црвене армије о заједничким дејствима јединица НОВЈ (Народно ослободилачке војске Југославије) и оних трупа Црвене армије чији је задатак био да из Румуније и Бугарске наступају ка Будимпешти преко источног дела Југославије. О заједничким операцијама совјетских и партизанских јединица и другим војним питањима Тито је разговарао са командантом 3. украјинског фронта маршалом Фјодором Ивановичем Толбухином. Са начелником штаба Трећег украјинског фронта Сергејем Семјоновичем Бирјузовим разрадио је планове заједничких операција и утаничио садејство совјетско-југословенских трупа у тим операцијама.⁶ Трећи украјински фронт формиран је 20. октобра 1943. године преименовањем тадашњег Југозападног фронта. Фронт је иначе у војној терминологији Црвене армије означавао војну формацију која је чинила група армија у чијем саставу је обавезно била и ваздухопловна армија. У саставу Трећег украјинског фронта налазила се 17. ваздухопловна армија. До почетка августа 1944. године јединице ове групације водиле су борбе за ослобођење јужних области Совјетског Савеза од Немаца. У августу месецу јединице Другог и Трећег украјинског фронта ослобађају Румунију. Током септембра јединице Црвене армије воде борбе у Бугарској. Челне јединице 57. армије, која је тада уврштена у састав Трећег украјинског фронта, 28. септембра су избиле на југословенско-бугарску границу и почеле да је прелазе. Јединице ове армије учествовале су у борбама за ослобођење овог дела Поморавља.⁷

Са надирањем трупа Црвене армије са придруженим партизанским јединицама из Источне Србије према Моравској долини започело је и

Србија у рату и револуцији 1941-1945, Београд, 1976, 335; Р. Вишњић, "Уз 40.годишњицу ослобођења Србије – Ослобођење Србије 1944. године", 17-20; К. Николић, „Југословенска Војска у Отаџбини у грађанском рату“, 170; Због вести да се Црвена армија приближава у ноћи 8/9. октобар дата је узбуна и јединице СУК се повлаче из Јагодине ка Рековцу и Крагујевцу. Бојан Димитријевић, *Војска Недићеве Србије – Оружане снаге Српске владе 1941-1945*, Београд 2011, 392-393, 429-431.

⁶ *Ослободилачки рат народа Југославије 1941-1945*, друга књига, 1965², 296-297, 297 напомена 382; М. Борковић..., *Србија у рату и револуцији 1941-1945*, 353; В. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, 346-347; Р. Вишњић, "Уз 40.годишњицу ослобођења Србије – Ослобођење Србије 1944. године", 32; 57. армија се прославила у стаљинградској бици под командом генерал-пуковника Фјодора Ивановича Толбухина. Петар Вишњић, *Битка за Србију*, 2, Београд, 1984, 10-25, 32-33; Коста Николић, *Једна изгубљена историја – Србија у 20. веку*, Београд, 2016, 135-136.

⁷ М. Борковић..., *Србија у рату и револуцији 1941-1945*, 354; П. Вишњић, *Битка за Србију*, 2, 53-54, 79, 3rd Ukrainian Front, Wikipedia, the free encyclopedia (5. Септембар 2013); sr.wikipedia.org/sr-ec/фронт (5. септембар 2013); sr.wikipedia.org/sr-с/Трећи_украјински_фронт (5. септембар 2013).

повлачење трупа немачке групе армија „Е“ из Грчке према Западној Србији. Продором совјетских и партизанских јединица као и изласком Бугарске из рата и њеним преласком на противничку страну, немачке трупе на Балкану доведене су у тежак положај. Немачка команда Југоистока је 21. септембра 1944. прогласила Србију за ратну зону. Врховни командант Југоистока је 26. септембра 1944. формирао армијску групу „Фелбер“ чији задатак је био да брани Србију до доласка група армија „Е“ из Грчке. У састав ове групе улазиле су све непријатељске снаге на подручју Србије, затим 92. моторизована бригада, 117. и 118. ловачка дивизија пук „Родос“, пуковске борбене групе 181. и 297. дивизије и један артиљеријски дивизион из групе армије „Е“. Са овим снагама требало је организовати две линије фронта, једну према совјетским снагама (долина Тимока – од Нишаве до Дунава) и другу према партизанским јединицама (линија Цер – средњи ток Колубаре – Топола –Крагујевац – доњи ток Западне Мораве) које су продрле у Шумадију и западну Србију. За посудање фронта према истоку биле су предвиђене следеће снаге: борбена група „Фишер“, квислиншке јединице у источној Србији, 1. брдска дивизија, 1. и 2. пук „Брандербург“, а касније од почетка октобра и 7. СС дивизија „Принц Еуген“. Предвиђене јединице за југозападни фронт биле су: 7. СС дивизија „Принц Еуген“, потом 117. ловачка дивизија, пуковске борбене групе из састава 181. и 297. дивизије, немачке полицијске снаге које су се одраније налазиле у том делу Србије, све квислиншке формације које су биле концентрисане углавном на Церу, у Мачви и на простору јужно од Крагујевца, око Сталаћа и Крушевца. На простору Београда били су сконцентрисани 92. моторизована бригада и пук „Родос“. У циљу лакшег командовања, трупе које су биле одређене за посудање фронта према истоку биле су стављене под команду Генералне команде за нарочиту употребу „Милер“. Ова команда се у изворима најчешће помиње као Команда корпуса „Милер“ односно „Барон ф. Милер“ или „Фридрих Вилхем Милер“. Она је 1. октобра 1944. авионом са Крита пребачена у Јагодину. Почетком октобра 1944. јединице 7. СС дивизије „Принц Еуген“ распоређене су на доминатне положаје на левој обали Велике Мораве на линији Лапово – Сталаћ, а у циљу заштите главнине немачких трупа које су се повлачиле са Балкана.⁸

На простору западног и централног Поморавља, Шумадије и западне Србије налазиле су се следеће немачке снаге: 181. и 297. пешадијска дивизија, 104. ловачка дивизија, делови 17. пешадијске дивизије, делови 117. и 7. СС дивизије „Принц Еуген“, један батаљон 22. пешадијске дивизије, један батаљон пука „Родос“ и борбена група односно корпус „Милер“. Ове немачке трупе су биле распоређене на простору од централног дела долине Велике Мораве (линија Јагодина – Ћуприја) до Крагујевца (централна Шумадија),

⁸ IZVOD IZ RATNOG DNEVNIKA KOMANDE GRUPE ARMИЈА “F” ZA PERIOD OD 1. JULA DO 31. DECEMBRA 1944. GODINE, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 4, 973, 976; Бошко Живановић, Дамњан Поповић, Миодраг Јовановић, Поморавље у народноослободилачкој борби 1941-1945, Светозарево, 1961, 357-358; Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, druga knjiga, (od Drugog zasjedanja AVNOJ-a do konačne pobeде), Beograd 1965², 296; П. Вишњић, Битка за Србију, 2, 87, 207-208.

такође и на сектору Крагујевац – Краљево и на линији Краљево – Чачак. У операцијама за ослобођење Шумадије и Поморавља учествовале су јединице 64. и 68. стрељачког корпуса из састава 57. совјетске армије. Задатак 68. корпуса (93-ћа, 113-та, 223-ћа дивизија) био је да дејствује у централном делу Велике Мораве (линија Параћин – Ћуприја – Јагодина) потом да наступа ка Шумадији (западно од Велике Мораве) и западној Србији према градовима, Крагујевцу, Аранђеловцу, Чачку, Горњем Милановцу, Краљеву и Ужицу. Јединице 64. корпуса (19-та, 52-га, 73-ћа дивизија) и 1. гардијског утврђеног рејона дејствовале су на сектору Параћин – Варварин – Ћићевац – Сталаћ.⁹

Напоредо са нападом на Београд вођене су борбе и на другим одсечима фронта: јединице совјетског 68. стрељачког корпуса и 17. дивизије НОВЈ водиле су борбе за ослобођење Јагодине и Крагујевца, а совјетски 64. стрељачки корпус, 2. пролетерска дивизија (у чијем саставу су се борили партизани са подручја Јагодине и околине) и део снага 45. дивизије НОВЈ борили су се у рејону Трстеника, Параћина и Ћуприје.¹⁰

Дана 3. октобра 1944. године Деспотовац је привремено заузео 2. батаљон 14. српске бригаде 23. народноослободилачке ударне дивизије. Водио је борбе са удруженим снагама недићеваца и четника. После краће борбе град је заузет. Заробљена су 4 војника Недићевих оружаних снага. Још у току дана батаљон се вратио у село Близнак одакле је пошао на задатак.¹¹

Делови совјетске 223. стрељачке дивизије, који су надирали из правца планине Кучај 6. октобра ушли су у Сењско-ресавски басен који је цео ослобођен 8. октобра 1944. Штаб совјетских јединица сместио се у Равној Реци. На тај начин јединице Црвене армије су се приближиле Ћуприји и Деспотовцу.¹²

Дана 7. октобра на улазу у Деспотовац дошло је до краће борбе између партизана који су дошли из правца Пањевца и четника Драже Михаиловића који су дошли из правца Медвеђе. Партизани су заузели Деспотовац и у њему

⁹ Мр. Дејан Танич, Златомир Лазич, Мемориалы красной армии ВС СССР на территории бывшей Югославии – Жертвы войны 1944-1945, Ягодина 2020, 30-31, 38.

¹⁰ М. Борковић..., Србија у рату и револуцији 1941-1945, 363.

¹¹ ИЗВЕШТАЈ ШТАБА ЧЕТРНАЕСТЕ СРПСКЕ БРИГАДЕ ДВАДЕСЕТ ТРЕЋЕ НОУ УДАРНЕ ДИВИЗИЈЕ ОД 18. ОКТОБРА 1944 О БОРБАМА И ПОКРЕТИМА ОД 1 ДО 15 ОКТОБРА, Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, одговорни уредник-Фабијан Трго, пуковник, том I, књига 14, Београд 1957, 95; Аутори књига о Поморављу у НОБ-у 1941-1945. наводе да је 4. октобра једна чета 14. народноослободилачке бригаде односно 14. корпуса НОВЈ продрла из правца Липовице према Деспотовцу и заузела место у коме се задржала до 21 час одакле се потом повукла и задржала се у месту званом Анска ћуприја где је организована играња и након тога се повукла према Пањевцу и Липовици. Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, Поморавље у народноослободилачкој борби 1941-1945, 357; Бошко Живановић, Дамњан Поповић, Миодраг Јовановић, Зоран Марковић, Поморавље у народноослободилачкој борби и револуцији 1941-1945, Светозарево 1987², 318, 320.

¹² Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, Поморавље у народноослободилачкој борби 1941-1945, 358; Петар Вишњић, Битка за Србију, 2, 106; Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, 3. Марковић, Поморавље у народноослободилачкој борби и револуцији 1941-1945, 320.

остали до пада мрака када су се повукли према Пањевцу. Потом су у Деспотовац ушли четници Драже Михаиловића и у месту се задржали наредна 2 дана.¹³

Истог дана, 7. октобра 1944, ради проширења бреше у непријатељском распореду у нападне активности јединица Црвене армије укључена је и 5. самостална гардијска моторизована стрељачка бригада. Њен задатак је био да до краја 8. октобра избије у рејон Марковац, Дубље, Гложане, Свилајнац. Надирући из правца Жабара бригада улази у Свилајнац 8. октобра око 16 часова. Делови 57. армије који су наступали из правца Петровца на Млави у Свилајнац су ушли неколико сати касније. За совјетским јединицама стигли су у току ноћи делови 7. бригаде 23. српске дивизије, а цела 9. бригада стигла је неки дан касније. Следећег дана, 9. октобра, Немци су из ваздуха бомбардовали село Кушиљево и периферију Свилајнца. Три лица су погинула. Дана 10. октобра 5. самостална гардијска моторизована стрељачка бригада је са деловима 113. стрељачке дивизије заузела друмско-железнички мост код Свилајнца и овладава мостробаном на линији Лапово – Марковац. Совјетске јединице улазе у Деспотовац 9. октобра 1944. године. Немачки покушај да се заустави напредовање Совјета није успео. Совјетска претходница је изнад Деспотовца, на путу Деспотовац – Ћуприја, уништила колону немачких моторциклста. У Ћуприју се вратио мали број Немаца. У извештају команде корпуса “Барон ф. Милер“ наведено је да је једна здружена совјетска јединица продрла до околине Петровца на Млави, а да су предњи моторизовани делови стигли до железничке станице Лапово. Након извиђања из ваздуха, истим правцем су биле упућене јаке моторизоване снаге. Следећег дана, 10. октобра, ослобођена је преостала територија Среза деспотовачког. Главнина совјетских јединица са тешким наоружањем и каћушама боравила је у Деспотовцу неколико дана да би онда наставили наступање ка Ћуприји и Јагодини. Совјети су били за команданта места поставили Ранка Стојановића, учитеља, који је раније био начелник штаба Деспотовачке четничке бригаде. Издао је два прогласа који су били оверени печатом Деспотовачке четничке бригаде. Након одласка Совјета на овом подручју није било власти до 20. октобра када је у Деспотовац дошао један батаљон 20. српске бригаде. Након ослобођења Ресавског среза Совјети су свој штаб најпре лоцирали у селу Кушиљево код Свилајнца. У штабу је једно време боравио и маршал Толбухин, командант Трећег украјинског фронта. Потом се штаб преселио у Свилајнац. Након ослобођења Јагодине штаб се преселио у поменути град.¹⁴

¹³ Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, Поморавље у народноослободилачкој борби 1941-1945, 359.

¹⁴ IZVOD IZ RATNOG DNEVNIKA KOMANDE GRUPE ARMIJA “F” ZA PERIOD OD 1. JULA DO 31. DECEMBRA 1944. GODINE, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 4, 984-985; Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, Поморавље у народноослободилачкој борби 1941-1945, 359-361; П. Вишњић, Битка за Србију, 2, 106-108; Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, З. Марковић, Поморавље у народноослободилачкој борби и револуцији 1941-1945, 322-323; 3rd Ukrainian 190

Немци су најјачи отпор пружили на сектору Поморавља. Регистровано је да су се на овом простору налазиле и дејствовале јединице немачке 7. СС дивизије “Принц Еуген”. У копијама извештаја о борбама на овом подручју помињу се I и III батаљон 14. СС ловачког брдског пука. Борбе су трајале од 10. до 17. октобра. И поред великих жртава совјетске јединице су успеле да овладају десном обалом Мораве. Совјетска 52. дивизија (64. стрелачки корпус) која се кретала кроз Честобродичку клисуру 12. октобра се код Обрадових Столица (25 км источно од Параћина) сукобила са немачким јединицама из састава 17. пешадијске дивизије и четничким снагама. После десеточасовне борбе Немци и четници су поражени и принуђени на повлачење према Параћину. Кроз Параћин су прошли између 18 и 19 часова. Мањи део немачких јединица је преноћио у Параћину док је главнина продужила ка Ћуприји. У ноћи са 12. на 13. октобар предњи делови 52. дивизије стигли су до источног побережја Велике Мораве близу села Шавац, а то је било југозападно од Параћина. Рано ујутру 13. октобра у село Доња Мутница стигла је совјетска извидница. У селу се сместио совјетски штаб, а главнина је са тенковима наставила надирање ка Параћину. Јединице 52. дивизије Црвене армије су у петак пре подне 13. октобра без борбе ушле у Параћин. Дочекани су одушевљено од становништва. Током ноћи у град су пристизале нове јединице Црвене армије које су се кретале ка Ћуприји. Са јединицама Црвене армије у град је ушао и др Владимир Гујелмино, санитетски референт 20. српске бригаде који успео да се избави из четничког ропства. Трупe Црвене армије које су се кретале из правца Сењског угљеног басена (Баре, Равна Река, Сењски Рудник, Сисевац и Деспотовац) потискивале су немачке јединице према Ћуприји. У среду, 11. октобра, дошло је до пушкарања између совјетских претходница и немачких заштитница. Совјети су се већ тада налазили на прилазима Ћуприји. Немци су највише бранили мостове преко којих су се повлачиле њихове јединице према Јагодина. Током 12. октобра дејствовали су совјетски топови и „каћуше“. Борба се водила целу ноћ. У раним јутарњим сатима Немци су у ваздух дигли пешачки мост док је железнички остао читав захваљујући непознатом грађанину који је пресекао каблове за паљење мина. Једно време су немачке заштитнице бацачима и митраљезима дејствовали у правцу Ћуприје, а онда су се повукле. Ћуприја је била ослобођена.¹⁵

Front, Wikipedia, the free encyclopedia (5. септембар 2013); sr.wikipedia.org/sr-
 es/Трећи_украјински_фронт (5. септембар 2013).

¹⁵ Завичајни музеј Јагодина (=ЗМЈ), збирка архивалија, одсек политичке историје, фонд III, кутија 7, несређена грађа, инв. број 117/1, 117/6; 21 необележени лист ксерокопије извештаја о борбама немачких јединица у периоду 13.10. – 18. 10. 1944; Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, Поморавље у народноослободилачкој борби 1941-1945, 362-365; Димитрије Ђулић, Миодраг Милачић, Црвене воде Црнице...- Хроника Параћина -, Параћин 1969, 353; М. Борковић..., Србија у рату и револуцији 1941-1945, 363; Р. Вишњић, „Uz 40. godišnjicu oslobođenja Srbije – Oslobođenje Srbije...”, 37; П. Вишњић, Битка за Србију, 2, 87, 208, 385-386; Драгољуб Мирчетић Душко, Двадесета српска бригада, Београд, 1986, 47-48; Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, Поморавље у народноослободилачкој борби, 359-365; Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, З. Марковић, Поморавље у народноослободилачкој

У заповести команде корпуса „Фридрих Вилхелм Милер“ од 13. октобра 1944. пише између осталог: „Задатак је корпуса да брани линију Мораве и да се бори за сваку стопу земљишта да би се значајна железничка линија са југа заштитила што дуже. Уколико је то неопходно због непрегледности земљишта, главна борбена линија се може померити на подножје брдовитог земљишта з. (западно-прим. аутора) од Мораве...“¹⁶ Према поменутом наређењу, лева граница фронта 7. СС дивизије „Принц Еуген“ била је село Превешт (30 км северозападно од Крушевца) – село Обреж (21 км северно од Крушевца) – кота 783 (38 км североисточно од Крушевца). Дивизија се граничила са борбеном групом „Фишер“. Задатак дивизије је био да се са свим деловима одмах повуче на западну обалу Мораве и онемогућава непријатељу прелаз преко Мораве. Командно место је било у Крушевцу. Наведеним наређењем било је предвиђено да група „Фишер“ врши одбрану моравског одсека. Њен простор дејства се кретао од десно (лева граница 7. СС дивизије), а привремена северна граница је ишла северно од Крагујевца – Баточина – Медвеђа која је на 20 км источно од Лапова. Група „Фишер“ остала је потчињена 14. СС ловачком пуку који је био у саставу 7. СС дивизије. Поменутом пуку била је потчињена и група „Грот“ и сви до тада потчињени делови. Привремено командно место била је Јагодина. На обезбеђењу пута Јагодина – Крагујевац био је ангажован 977. ландесшицен батаљон који је требао бити употребљен од стране групе „Фишер“ и којој ће бити и даље потчињен. Било је предвиђено да поседне одсек Драгоцвет – Сабанта, а командно место је било предвиђено да буде у селу Слатини. Дотадашњи команданти одбране у Параћину и Ћуприји као и командант одбране у Јагодини били су потчињени групи „Фишер“. Уколико они више нису потребни предложено је да се преко команде корпуса ставе на располагање Фелдкомандатури 809 у Нишу. Сугерисано је да се избегне промена команданта Јагодине с обзиром да је познавао прилике у месту. Корпусни батаљон везе је имао задатак да одржава линије везе. Жичана веза са групом „Фишер“ би се одржавала коришћењем тт-линије дуж пута Јагодина – Крагујевац. Према 7. СС дивизији и групи „Фишер“ требало је успоставити телепринтерску везу као и попречну везу између 7. СС дивизије и групе „Фишер“ која би ишла дуж пута Слатина – Крушевац. Са поменутиим јединицама била је предвиђена и употреба радио везе. Команда корпуса била

борби и револуцији, 323-325; 7. СС добровољачка брдска дивизија Принц Еуген, sr.wikipedia.org/sr-ec//7._СС_добровољачка_брдска_дивизија_Принц_Еуген (21. октобар 2020); На сталној поставци Завичајног музеја Јагодина налази се и трака 7. СС дивизије „Принц Еуген“. Завичајни музеј Јагодина, збирка знамења, инв. број 714; Мр. Д. Танич, З. Лазич, Мемориалы красной армии ВС СССР на территории бывшей Югославии – Жертвы войны 1944-1945, 27, 39-40.

¹⁶ ZAPOVEST KOMANDE KORPUSA “FRIDRIH VILHEM MILER“ OD 13. OKTOBRA 1944. POTČINJENIM JEDINICAMA ZA ODBRANU MORAVE, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 4, 647-651, 648 цитат.

је смештена у Крагујевцу.¹⁷ Из напред наведеног изводи се закључак да су само место Јагодину и околно подручје браниле трупе команде места I,¹⁸ борбене групе „Фишер“¹⁹ и 14. СС ловачког пука из састава 7. СС дивизије „Принц Еуген“.²⁰

Након ослобођења Ћуприје јединице 223. стрељачке дивизије су 13. и 14. октобра образовале два мостробана на сектору Ћуприја – Јагодина. Велика Морава је форсирана у рејону Мијатовац – Ћуприја и на сектору Старо Ланиште – Пањевац – Рибаре (североисточно од Јагодине).²¹

Дана 15. октобра Команда корпуса „Милер“ премештена је из Крагујевца у Краљево. Истог дана у 12 часова Команда корпуса „Милер“ потчињена је Групи армија „Е“. Њен задатак је био да спречи продор противника према Краљеву. Аутори књиге о ослободилачком рату народа

¹⁷ Исто, 648-651; 7. СС добровољачка брдска дивизија Принц Еуген, sr.wikipedia.org/sr-ec//7._СС_добровољачка_брдска_дивизија_Принц_Еуген (21. октобар 2020).

¹⁸ Према предлогу за реорганизацију Фелдкомандатура, Крајскомандантура и командних места од 14. априла 1944. било је предвиђено да „...у домену надлежности Фелдкомандатуре 610 Чачак, Крајскомандатуре: 832 у Крагујевцу, 833 у Крушевцу, 834 у Јагодини, 838 у Кос. Митровици, 847 у Ужицу се преиначују у команде места I. PREDLOG VOJNOUPRAVNOG KOMANDANTA JUGOISTOKA OD 14. APRILA 1944. VRHOVNOJ KOMANDI KOPNENE VOJSKE ZA REORGANIZACIJU FELDKOMANDATURA, KRAJSKOMANDATURA I KOMANDI MESTA U SRBIJI, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, том XII, књига 4, 203-204 и цитат.

¹⁹ У наређењу војноуправног команданта југоистока од 7. септембра за одбрану источне границе Србије била је предвиђена Команда оперативне групе „Шнекенбургер“ у оквиру које је требало формирати групу „Фишер“ чије седиште штаба је одређено у Паланци. Потчињени су били: Командант одбране Бора, група полицијског потпуковника Заупеа, група „Ре“, командант одбране Гвоздених врата, 4. пук Српског добровољачког корпуса. Задатак је био: „Одбрана сектора Тимока до ушћа и Дунава до Текије, као и садејство у затварању северног друма долине полазећи од јужне обале. NAREĐENJE VOJNOUPRAVNOG KOMANDANTA JUGOISTOKA OD 7. SEPTEMBRA 1944. POTČINJENIM KOMANDANTIMA O REGULISANJU KOMANDNIH ODNOSA U SRBIJI, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, том XII, књига 4, 568-569, 569 цитат; У извештају борбене групе „Фишер“ од 15. септембра 1944. наводи се тачан састав групе са бројним стањем јединице. Борбену групу „Фишер“ чинили су: борбена група „Браденбург“, група Заупе, група „Ре“, командант одбране гвоздених врата, командант одбране Бора, 2. пук Руског заштитног корпуса, 4. пук Српског добровољачког корпуса. IZVEŠTAJ BORBENE GRUPE „FIŠER“ OD 15. SEPTEMBRA 1944. KOMANDI GRUPE „ŠNEKENBURGER“ O BROJNOM STANJU I FORMACIJI POTČINJENIH JEDINICA, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, том XII, књига 4, 595-597; Командант ове групе био је генерал-лајтант Адолф Фишер. Као ратни злочинац обешен је у Југославији. DIREKTIVA KOMANDANTA JUGOISTOKA OD 5. SEPTEMBRA 1944. KOMANDANTIMA GRUPE ARMIIJA „E“ I 2. OKLOPNE ARMIIJE ZA BORBENA DEJSTVA U MAKEDONIJI I SRBIJI, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, том XII, књига 4, 565 и напомена 9.

²⁰ ЗМЈ, збирка архивалија, одсек политичке историје, фонд III, кутија 7, несређена грађа, инв. број 117/1, 117/6; 21 необележени лист ксерокскопије извештаја о борбама немачких јединица у периоду 13.10. – 18. 10. 1944; 7. СС добровољачка брдска дивизија Принц Еуген, sr.wikipedia.org/sr-ec//7._СС_добровољачка_брдска_дивизија_Принц_Еуген (21. октобар 2020)

²¹ Мр. Д. Танич, З. Лазич, Мемориали красной армии ВС СССР на территории бывшей Югославии – Жертвы войны 1944-1945, 39-40.

Југославије пишу да је Генерална команда „Милер“ престала је да постоји 13. октобра 1944. с обзиром да је изгубила контролу над својим јединицама које су биле растурене на простору од Ниша до Смедерава и везу са претпостављеном командом односно Штабом армијске групе „Фелбер“. Написано је да је од ове команде 14. октобра 1944. формиран Штаб 34. армијског корпуса са садиштем у Краљеву који је стављен је под команду група армија „Е“.²²

Поменутог дана, 15. октобра 1944. јединице које су биле потчињене команди корпуса „Милер“ водиле су борбе против јаког притиска противника у рејону Крагујевца. Задатак је био да се држе садашњи положаји и да се са новоприспелим снагама из Краљева наступа према истоку да би се извршило запречавање долине Мораве код и западно од Крушевца.²³

Тежиште совјетског напада умерено је у правцу немачког главног упоришта – Јагодине. Одлучне борбе за ослобођење Јагодине вођене су у периоду од 15-17. октобра 1944. године. Јединице Црвене армије надирале су са југа. Совјети су жестоке борбе са Немцима водили у периоду 14-16. октобар близу Мијатовца и Остриковца. Борбе су вођене и на северним прилазима граду. О борбама за Јагодину у немачким извештајима, између осталог, пише: „15.10.1944 – Јагодина У току дана је било више непријатељских напада. Слабији руски напади на десно крило су одбијени. У 11,15 сати непријатељ се креће према левом крилу I./14 (првом батаљону 14. ловачког брдског пука-прим. аутора), у 23,00 сата повезивање са III./14 (трећим батаљоном 14. ловачког брдског пука-прим. аутора), у каснијим вечерњим часовима болшевици се померају ка десном крилу... Повлачење ка Мијатовцу. Време сунчано и јасно (ведро), здравствено стање добро. 1 мртв, 5 рањених... Никакве промене код непријатеља. – 16.10.1944 – Јагодина – Непријатељ је опет активан и напада. Јачи напади непријатеља код Мијатовца... Праћина 4 км од Јагодине слободна од непријатеља. У Ракитову јаче непријатељске снаге...“²⁴ У периоду 15-17. октобра траје дејство топова. Дејствују и каћуше. Гранате падају и на варош. Дана 16. октобра

²² IZVOD IZ RATNOG DNEVNIKA KOMANDE GRUPE ARMIIJA "F" ZA PERIOD OD 1. JULA DO 31. DECEMBRA 1944. GODINE, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 4, 986; IZVOD IZ RATNOG DNEVNIKA KOMANDE GRUPE ARMIIJA „E“ ZA PERIOD OD 1. OKTOBRA DO 31. DECEMBRA 1944. GODINE, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 4, 1153, 1157; Oslobođilački rat naroda Jugoslavije, druga knjiga, 302 и напомена 389.

²³ IZVOD IZ RATNOG DNEVNIKA KOMANDE GRUPE ARMIIJA „E“ ZA PERIOD OD 1. OKTOBRA DO 31. DECEMBRA 1944. GODINE, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 4, 1155-1156.

²⁴ ЗМЈ, збирка архивалија, одсек политичке историје, фонд III, кутија 7, несређена грађа, инв. број 117/1 цитат према затеченом преводу са немачког; Dušan Vukićević, Izbor iz gradje za hroniku Svetozareva, IV, V I VI glava, Svetozarevo, decembar 1980. godine, 682; Д. Мирчетић Душко, 20. српска бригада, 48; Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, Поморавље у народноослободилачкој борби 1941-1945, 366; Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, З. Марковић, Поморавље у народноослободилачкој борби и револуцији, 326.

Црвеноармејци су се пребацили преко Велике Мораве између Кочиног Села и Рибара. Борба се примиче граду. Немци су на звонику Нове цркве имали осматрачницу. Војници са ове осматрачнице су 16. октобра обили у просторије Одбора Друштва Црвеног крста Јагодина и однели шест сандука са смоквама, 2 канте са грожђаним сирупом и 3 цака од сапуна. Немачки отпор је јак. Насип железничке пруге постао је линија фронта и на њему су се борбе водиле прса у прса. Према хроници Душана Вукићевића, током дејства артиљерије, руска граната је на железничкој станици у Јагодини погодила композицију са пушчаном муницијом. У ваздух је одлетело око 90 вагона муниције. Експлозије су трајале 17. октобра до четири сата по подне. Око 21 час Немци су дигли у ваздух све мостове на Белици (мост код Вашаришта, Левачки мост). Од експлозија настрадале су околне зграде, а нарочито оне које су се налазиле у околини Каменог моста. Дизањем мостова у ваздух био је знак да Немци напуштају Јагодину. Потом су у град ушле јединице Црвене армије. Дакле, према Душану Вукићевићу Црвена армија је ослободила Јагодину 17. октобра 1944. године у 21 час. Аутори књиге о споменицима војницима Црвене армије на тлу бивше Југославије пишу да је Јагодина ослобођена у ноћи 17. на 18. октобар 1944. и да су град ослободиле јединице 223. стрељачке дивизије. На другој страни, аутори књиге о Поморављу у НОБ и револуцији наводе да су у раним јутарњим сатима 17. октобра у Јагодину ушле совјетске јединице, а Петар Вишњић поред овог навода пише и да су у град ушле јединице 113. стрељачке дивизије 68. корпуса и 223. стрељачке дивизије 64. корпуса Црвене армије. Грађани су изашли на улице обасипајући војнике радосним поклицима и цвећем. Група омладинки сашила је заставу намењену црвеноармејцима и она је предата, тада, потпуковнику Матвеју Марковичу Пузиревском (1908-1990), команданту 1041. пука. Поред пролетерских симбола (звезде петокраке, српа и чекића) на црвеној застави је извезен и текст: „1041. пуку-ослободиоцима Јагодине-17. октобар 1944“. Ова застава је заједно са заставом пука ношена приликом ослобађања многих градова, као и на паради одржаној у Београду. Застава се налази у Централном музеју Совјетске армије у Москви. Треба поменути да је у црквеним богослужбеним књигама записано да је Јагодина ослобођена 17. октобра 1944. и да су у њу заједно ушли совјетски војници и југословенски партизани. Приликом ослобођења Јагодине погинуло је 13 становника града. У борбама око Јагодине погинуо је одређен број војника Црвене армије. Погинули црвеноармејци сахрањени су у Мијатовцу, Мајуру, у дворишту Нове цркве. Приликом ослобођења Јагодине совјетске јединице заробиле су 50 припадника „бивше пољске страже“ о чијој судбини су се месецима касније интересовали чланови њихових породица. Вероватно се радило о бившим припадницима Недићеве Српске државне страже (СДС) тј. припадницима одреда Српске државне пољске страже (СДПС) среза Беличког. Поподне 17. октобра, совјетске и партизанске јединице из састава 45. српске ударне дивизије улазе, без борбе, у Рековац. У Рековцу су 9. октобра боравиле главне снаге Српског ударног корпуса. Он је био успутно место у повлачењу ка

Крагујевцу. Поседањем Рековца цела територија овог дела Поморавља била је ослобођена.²⁵

У немачким изворима о борби за Јагодину сазнајемо следеће. Дана 17. октобра 1944. у 10 часова генерал Милер је начелника штаба Групе армија „Е“ известио: „Јуче је непријатељ вршио јак притисак сев. од Јагодине. Продори су одбрањени. Сев. и сев.зап. од Крагујевца јак притисак непријатеља. Ослабио сам сев. фронт да бих ојачао зап. фронт. Намера: вечерас ћу сев. фронт нешто повући према југу и фронт ојачати према сев. зап. са намером да се Крагујевац и пут за Ваљево држе отвореним. Наш напад је задобио на терену. Јуче по подне ојач. батаљон (група „Фишер“) стигао је у Белушић. У додиру са непр. извиђањем...“²⁶ У дневном извештају од 16 часова написано је: „Општа слика: У рејону Куршумлија, зап.од Крушевца, код Јагодине и Крагујевца, наше снаге, углавном препуштене саме себи, воде жестоке борбе са бројно надмоћнијим непријатељем...“²⁷ Генерал Милер је тражио да се италијански јуришни авиони који су се налазили на аеродрому у Загребу употребе за извиђање с обзиром да нема никаквог сопственог извиђања.

²⁵ ЗМЈ, збирка архивалија, одсек политичке историје, фонд III, кутија 7, несређена грађа, без броја од 12. октобра 1968 год.; ЗМЈ, фотокартони (фотодокументација), F III, к 5, ред. број 433-бр. 1125 од 18.-X-1944 Pismo Crvenog krsta od 18. oktobra 1944.godine (у којем се говори о обијању кацеларија Одбора Друштва Црвеног крста Јагодина од стране немачких трупа 16. 10. 1944), ред. број 436-бр. 539 од 26. VI 1945; М. Борковић..., Србија у рату и револуцији 1941-1945, 363; Приликом ослобођења Јагодине погинули су: Сабљић Петра Милева, Живковић Савка, Јовановић Бошка Нада, Радовановић Станислава Љубомир, Ристић Светолика Коста, Сеферовић Коста Мија, Тодоровић Тодора Вукић, Нешић Станоја Димитрије, Пантић Драгомира Милоје, Лазаревић Цветка Милентија, Лазаревић Михајла Миладина, Вукомановић Сава Лепосава, Миладиновић Нићифора Милунка. Dušan Vukićević, Izbor iz gradje za hroniku Svetozareva, IV, V I VI glava, Svetozarevo, decembar 1980. godine, 682-687, 686 цитат; Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, Поморавље у народноослободилачкој борби 1941-1945, 366; Р. Вишњић, „Uz 40.godišnjicu oslobođenja Srbije – Oslobođenje Srbije...“, 37; П. Вишњић, Битка за Србију, 2, 73, 386-387; Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, З. Марковић, Поморавље у народноослободилачкој борби и револуцији, 326; У извештајима Команде Српске државне страже за округ Моравски из 1944. помиње се и одред СДПС среза Беличког у Јагодини. Извештаји команде Српске државне страже за округ моравски 1941-1944, приредили мр Дејан Танић, Добривоје Јовановић, Јагодина 2001, 135, 141; О организацији Српске државне страже на територији округа Моравског видети: Извештаји Недићевих органа власти у округу Моравском 1941-1944, приредили: Добривоје Јовановић, Дејан Танић, Јагодина 2005, 89-90; Припадници Српске државне полске страже обављали су своју дужност на територији целе земље осим на подручјима градских стража-полиција. Уредбом о установљењу Предстојништва градске полиције од 21. априла 1942. ова служба је установљена у Јагодини. О организацији и бројном стању СДС на територији Округа моравског видети: Б. Димитријевић, Војска Недићеве Србије, 155-160, 177, 182; Душко Грбовић, “О једном спомен-обележју града Јагодине – Спомен костурница бораца Црвене армије“, Нови пут, број 2361, година LXVIII, Јагодина 30. октобар 2013, 19; Мр. Д. Танич, З. Лазич, Мемориалы красной армии ВС СССР на территории бывшей Югославии – Жертвы войны 1944-1945, 39-40.

²⁶ IZVOD IZ RATNOG DNEVNIKA KOMANDE GRUPE ARMIIJA „E“ ZA PERIOD OD 1. OKTOBRA DO 31. DECEMBRA 1944. GODINE, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 4, 1158 цитат.

²⁷ Исто, 1159 цитат.

Генерал Милер је обавестио претпостављену команду да има много рањеника и поводом тога је питао да ли постоји могућност ангажовања санитарских транспортних авиона типа „Јункерс“. Одговорено му је да су авиони тражени, али да постоји мало могућност да се за евакуацију великог броја рањеника ангажује мали број авиона. Сугерисано је да се покуша да се при покрету ка западу поведу и рањеници.²⁸ Према Крагујевцу су се повукли делови 7. СС дивизије „Принц Еуген“, 117. ловачке дивизије, два батаљона 1. брдске дивизије и делови борбене групе „Фишер“. Поменуте јединице ушле су у састав новоформираног 34. армијског корпуса.²⁹

У Јагодини се сместио штаб 1041. стрељачког пука којим је командовао потпуковник Матвеј Маркович Пузиревски (1908-1990).³⁰ Предвече пук је добио наређење за покрет. Тада је у штаб пука дошла делегација грађана Јагодине у којој се налазио и Милутин Аранђеловић, сестрић Светозара Марковића. Команданту пука су уручили писмо захвалности грађана, портрет Владимира Иљича Лењина и велику црвену заставу коју је за једну ноћ сашила група омладинки. На застави су се налазили пролетерски симболи и био је извезен текст: „1041 пуку-ослободиоцима-града Јагодине-17-Х-1944 г.“. Ова застава је заједно са пуковском заставом учествовала у борбама за ослобођење Крагујевца и Краљева. Ношена је на паради у Београду где је била поздрављена од стране маршала Тита и Толбухина. Потом је ношена у борбама за ослобођење Новог Сада, Вуковара, Сегедина, Будимпеште, Беча. Застава пука и црвена застава из Јагодине предате су на чување Централном музеју Совјетске армије у Москви. Црно-бела фотографија заставе налази се у фонду Завичајног музеја у Јагодини.³¹

Штаб 45. дивизије 17. октобра 1944. упутио је наређење потчињеним јединицама (20, 23. и 24. српској НОУ бригади) о поседу простора на коме се налазе Деспотовац, Јагодина, Параћин, Алексинац, Крушевац. Двадесета српска НОУ бригада је добила задатак да запоседне простор Параћин – Ћуприја, а у случају да је Јагодина ослобођена да је запоседне са једним батаљоном. Бригада је извршила покрет 18. октобра и истог дана ушла у Параћин (3. батаљон) и Ћуприју (2. батаљон), 1. батаљон се сместио у село

²⁸ Исто, 1158-1159; О великом броју рањених Немаца приликом борби за Јагодину, пише у Хроници Душана Вукићевића. D. Vukićević, Izbor iz gradje za hroniku Svetozareva, IV, V I VI glava, 682.

²⁹ П. Вишњић, Битка за Србију, 2, 386.

³⁰ 1041. стрељачки пук налазио се у саставу 223. стрељачке дивизије 68. корпуса Црвене армије. Као командант пука у борбама у Источној Србији помиње се мајор Мехтијев. Исто, 73-74; ПУЗИРЕВСКИ Маркович/Матвејевич Матвеј, Раде Милосављевић, Јагодински биографски лексикон – Биографски подаци за 1000 личности Јагодине, Јагодине, 2006, 152; Душко Грбовић, „Поводом седамдесет година од ослобођења Јагодине у Другом светском рату – Матвеј Маркович Пузиревски и Јагодина“, Нови пут, број 2409, година LXIX, Јагодина, 15. октобар 2014, 6.

³¹ ЗМЈ, збирка архивалија, фотодокументација, F III, к. 5, ред. број 407, 415; Д. Грбовић, „Поводом седамдесет година од ослобођења Јагодине у Другом светском рату – Матвеј Маркович Пузиревски и Јагодина“, 6.

Бошњане док се 4. батаљон разместио на простору Деспотовца. Наредно дана, 19. октобра, 1. батаљон је ушао у Јагодину. Штаб бригаде се сместио у Јагодини. На великом народном збору одржаном испред Занатског дома, истакнуто је да је победа над Хитлеровом Немачком близу и да се сада наш народ може развијати у миру и демократији.³²

Новим наређењем штаба 45. дивизије од 28. октобра 1944. јединице дивизије су добиле нови распоред. Двадесета бригада добила је наређење да се смести на простору Параћин – Ћуприја – Деспотовац. Двадесет трећа бригада требало је да се смести на територији Рековаца. Двадесет четврта бригада је требало да се смести у Јагодини. Ова бригада је требало одмах да повуче један батаљон из Крагујевца.³³

Поред сређивања стања на поседнутим просторима требало је извршити мобилизацију и јединице попунити новим борцима. Батаљони су требали достићи бројку од 800 бораца, а бројно стање бригада је требало да буде од 2500-3000 бораца. За новомобилисано људство биле су обезбеђене довољне количине наоружања. Пре законске мобилизације било је пуно оних који су добровољно ступили у партизанске редове. У Јагодини се 20. октобра пријавило 60 омладинаца са жељом да добровољно ступе у 20. бригаду. Из Белушића у Јагодину 21. октобра дошло је 30 добровољаца за 20. бригаду. Поред омладинаца и велики број омладинки је добровољно ступао у партизанске јединице. Велики број омладинаца и омладинки из Ћуприје током октобра добровољно је ступио у редове 20. бригаде.³⁴

За целокупно ослобођено подручје формирана команда Поморавског војног подручја за бивши округ Моравски. Била је смештена у хотелу „Палас“ у Јагодини. Формирана је у циљу одржавања реда, снабдевања фронта и становништва. За команданта је постављен Живорад Костић који је био на њеном челу све време њеног постојања. По ослобођеним местима формиране су команде места које су биле подређене команди подручја. Команде места формиране у средиштима биших срезова: Јагодина-срез белички, Деспотовац-срез деспотовачки, Свилајнац-срез ресавски, Рековац-срез левачки, Параћин-срез параћински, Ћуприја-срез раванички. Команда подручја и команде места расформиране су 1. маја 1945. године. У њиховим рукама је била сва војна и цивилна власт. Први командант места у Јагодини био је Бора Николић из села Шантаровца. После неколико дана за команданта места је постављен Милосав Милош Живановић, звани „Јагодинац“. Команде места су вршиле активности на нормализацији живота. Спроводиле су активности и на мобилизацији

³² Д. Мирчетић Душко, 20. српска бригада, 49; Душко Грбовић, „Поводом 17. октобра 1944.г. Дана ослобођења Јагодине – Ослобођење Јагодине у Другом светском рату“, Нови пут, број 2260, година LXV, Јагодина, 2. новембар 2011, 19.

³³ НАРЕЂЕЊЕ ШТАБА ЧЕТРЕДЕСЕТ ПЕТЕ НО ДИВИЗИЈЕ ОД 28. ОКТОБРА 1944. ГОД. ШТАБОВИМА БРИГАДА ЗА РАЗМЕШТАЈ НА ПРОСТОРИЈИ ВАРВАРИН-ЋУПРИЈА-СВЕТОЗАРЕВО-РЕКОВАЦ И МОБИЛИЗАЦИЈУ ЉУДСТВА, Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, одговорни уредник-Фабијан Трго, пуковник, том I, књига 14, Београд 1957, 363-364.

³⁴ Исто; Д. Мирчетић Душко, 20. српска бригада, 52-53.

људства, али и на кажњавању тј. ликвидирању политичких супарника тј. обрачуна са народним непријатељима. Током новембра, скоро без суђења, ликвидиран је одређени број лица која су проглашена за народне непријатеље. Освајивали су плакати са списковима ликвидираних У фонду Завичајног музеја налази се препис плаката од 20. 11. 1944, Јагодина на коме се налази списак од 12 имена осуђених и стрељаних лица који су осуђени од стране Војног ратног суда при команди Поморавског војног подручја.³⁵

Након ослобођења Београда 20. октобра 1944, јединице Трећег украјинског фронта су у складу са југословенско-совјетским споразумом, продужиле наступање у правцу Будимпеште водећи жестоке борбе против немачких и мађарских јединица. Будимпешта је ослобођена 13. фебруара 1945. У првој половини марта јединице овог фронта су сломили немачке офанзиву код језера Балатон. Потом су заједно са јединицама Другог украјинског фронта кренуле према Аустрији и њеној престоници Бечу. Совјетске јединице су ослободиле Беч 13. априла 1945. Трећи украјински фронт је расформиран 15. јуна 1945. године.³⁶

Ослободилац Јагодине, Матвеј Маркович Пузиревски посетио је више пута ондашње Светозарево (назив Јагодине у периоду 1946-1992; добио име по Светозару Марковићу за кога се сматрало да је рођен у Јагодини, а „кум“ имену места био је вероватно Милован Ђилас). Евидентиране су посете 1965,

³⁵ Осуђени и стрељани су: Спира Ристић, Бранко Милићевић, Урош Пажин, Влада Тасић, Томаш Драшковић, Живота Ђурић, Милорад Радосављевић, Крсто Дејановић, Павле Мишић, Војислав Миладиновић, Марко Живадиновић, Добривоје Милошевић. ЗМЈ, збирка архивалија, одсек политичке историје, фонд III, кутија 7, несређена грађа, инв. број 244/72, 20. XI 1944 год.; Поменути плакат је објављен у тексту: Љ. Исаиловић, „Како је писана историја Поморавља, Ресаве и Левча – Новембар крвавији од фебруара“, Нови пут, број 1180, година XLV, Светозарево, 27. фебруар 1991, 6, Команда подручја и команде места расформирани су 1. маја 1945. године и уместо њих за срезове су постављени мобилизацијски делегати. Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, Поморавље у народноослободилачкој борби 1941-1945, 367-370; Б. Живановић, Д. Поповић, М. Јовановић, З. Марковић, Поморавље у народноослободилачкој борби и револуцији, 328-331; Бављење темом обрачуна партизана са политичким противницима је новијег датума и са тим се почело тек 1990. године након увођења вишестраначког система. Означене су четири фазе тзв. револуционарног терора од којих је четврта (период 1944-1945) најинтезивнија и њу карактерише масовна ликвидација тзв. „народних непријатеља“ кроз вансудске ликвидације након ослобођења градова у Србији тако и кроз лишавања живота ратних заробљеника. Немања Девић, Партизански покрет у Србији 1941-1944, Београд, 2019 (непубликована докторска дисертација), 591-594; Јагодински новинар Љуба Исаиловић је током 1991. године објавио низ текстова везаних за ликвидације комунистичких неистомишљеника. Поред већ горе поменутог текста навешћемо још неке: Љ. Исаиловић, „Још једном на тему четничких и партизанских жртава – Зашто је убијен Урош Пажин“, Нови пут, број 1180, година XLV, Светозарево, 6. март 1991, 5; Љ. Исаиловић, „Шта је истина о послератним масовним стрељањима у Поморављу (5) – Пасја гробља чекају на освећење“, Нови пут, број 1187, година XLV, Светозарево, 10. април 1991, 3; Љ. Исаиловић, „Шта је истина о послератним масовним стрељањима у Поморављу (6) – Стрељали свога заштитника“, Нови пут, број 1188, година XLV, Светозарево, 17. април 1991, 5.

³⁶ 3rd Ukrainian Front, Wikipedia, the free encyclopedia; sr.wikipedia.org/sr-ec/Трећи_украјински_фронт (5.. септембар 2013); Д. Грбовић, „О једном спомен-обележју града Јагодине – Спомен костурница бораца Црвене армије“, 19.

1974. и 1979. године. Он и његова супруга Надежда су 1966. године проглашени почасним грађанима Светозарева. Године 1979. посетио је и Завичајни музеј.³⁷

Решењем Секретаријата за социјалну политику и комунална питања Савезног извршног већа (савезна влада тадашње ФНРЈ) од 20. септембра 1961. године формирана је комисија за подизање костурнице и уређења гробља бораца Црвене армије у Светозареву. Костурницу је пројектовао београдски архитекта Н. Мишовић.

На пословима уређења овог спомен комплекса радило је Грађевинско предузеће „Поморавље“ из Светозарева. Током четири месеца вршена је ексхумација посмртних остатака Црвеноармејаца палих у борбама октобра и новембра 1944. године. Посмртни остаци бораца Црвене армије прикупљани су са подручја тадашњих срезова Светозарево, Ниш, Крушевац, Крагујевац, Краљево, Чачак, Ваљево и Ужице односно територије уже Србије без Београда и Горњег Милановца. Земни остаци су полагани у лимене сандуке чију израду је финансирао Секретаријат за социјалну политику и комунална питања СИБ-а. У 222 велика и 56 малих лимених сандука прикупљени су посмртни остаци 1171 припадника Црвене армије палих у борбама за ослобођење уже Србије 1944. године.

Свечаност откривања спомен костурнице била је заказана за 15. јул 1962. године. Дана 13. јула у 12 сати припадници ЈНА преузели су почасну стражу пред капелом где су били смештени ковчези са посмртним остацима црвенормејаца. Почасна стража војника налазила се и пред спомеником и криптом. Уношење ковчега у крипту почело је ујутру 14. јула у складу са војним церемонијалом. Током дана унет је највећи део ковчега. За сам церемонијал отварања остављени су ковчези са посмртним остацима 30 официра и бораца Црвене армије. Спомен комплекс чини и мермерна плоча која се налази поред костурнице на којој је уклесан следећи текст: „БОРЦИМА И ОФИЦИРИМА ХЕРОЈСКЕ ЦРВЕНЕ АРМИЈЕ ПАЛИХ ОКТОБРА И НОВЕМБРА 1944. ГОДИНЕ У ЗАЈЕДНИЧКИМ БОРБАМА ПРОТИВ ФАШИСТИЧКОГ АГРЕСОРА“. На улазу према костурници, поред пута, налази се мермерно постоље са металном таблом на којој пише: „СПОМЕН КОСТУРНИЦА ЦРВЕНОАРМЕЈЦИМА ПАЛИМ У БОРБАМА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЈАГОДИНЕ 1944. ГОДИНЕ“.

Свечаност полагања ковчега почела је 15. јула у 10 сати. Присуствовале су многе значајне личности, представници друштвено-политичких организација и представници Совјетске амбасаде. Међу присутнима су били: Мома Марковић, савезни секретар за социјалну политику и народно здравље (савезни министар тј. члан СИБ-а), Петар Брајовић, председник Савезног одбора СУБНОР-а Мома Миловановић и Богољуб Стојановић, чланови Извршног већа НР Србије, Бошко Крстић,

³⁷ Милош Живановић, „In memoriam – Матвеј Маркович Пузиревски“, *Нови пут*, број 268, година XLV, Светозарево, 9. мај 1990, стр. 2; Д. Грбовић, „Поводом седамдесет година од ослобођења Јагодине у Другом светском рату – Матвеј Маркович Пузиревски и Јагодина“, 6. 200

потпредседник републичког СУБНОР-а, Милоје Милојевић, генерал пуковник, народни хероја као представник ЈНА, Владимир Роловић, помоћник држаног секретара за спољне послове и други. Совјетску амбасаду представљали су Пјотр Дедушкин, отправник послова Амбасаде и Виктор Тарасијевич, војни аташе. На платоу је била присутна почасна јединица ЈНА и војна музика. Говоре су одржали Вита Петковић, председник Народног одбора среза Светозарево и Пјотр Дедушкин испред Амбасаде СССР-а. Потом су уз звуке Лењиновог посмртног марша у крипту положени посмртни остаци 30 припадника Црвене армије. Након тога извршена је почасна палба и одата је пошта минутом ћутања. Потом су положени венци друштвено-политичких организација и Совјетске амбасаде. Церемонијал је завршен интонирањем совјетске и југословенске химне. На крају догађања, Милош Живановић, председник среског одбора СУБНОР-а уручио је војном аташеу Совјетске амбасаде две спомен књиге са именима сахрањених Црвеноармејаца. Након тога уследило је уписивање у спомен-књигу. Примерен текст о овом догађају изашао је у листу „Нови пут“ 20. јула 1962. године.³⁸

Током времена, а нарочито након 1990. године, када почиње транзиција из социјализма у капитализам, долази до запуштања овог значајног споменика. Уз помоћ амбасаде Руске Федерације 2003. године обновљен је и реконструисан овај спомен комплекс. На споменик поред представника политичких и других организација града Јагодине и организација које негују заједништво са Русијом, венце полагају представници амбасада Руске Федерације и Украјине.³⁹

Спомен костурница борцима Црвене армије је једина такве врсте у ужој Србији. У Београду и Горњем Милановцу поред Црвеноармејаца сахрањени су и партизани. Овај споменички комплекс представља дубоку повезаности подручја Јагодине са Русијом и руским народом. Спомен костурница и предмети који су припадали погинулим војницима Црвене армије и који се налазе се у збирци Завичајног музеја представљају значајно сведочанство богате прошлости Јагодине.⁴⁰

С обзром да је у овом раду на осветљавању теме акценат стављен на грађу из збирки Завичајног музеја сматра се да је требало написати нешто и о активностима на прикупљању материјала који се односи на Други светски рат и Народнослободилачки рат. Градски одбор Савеза бораца НОР-а допринео је унапређењу музејске делатности у Светозареву. Чланови организације Душан Вукићевић, професор историје и Димитрије Абадић, службеник имали су значајну улогу у тој активности борачке организације. Дана 28. децембра 1947. године одржана је оснивачка скупштина Савеза бораца за град

³⁸ М. Јанковић, „Велика комеморативна свечаност у Светозареву – Свечана сахрана палих црвеноармејаца“, *Нови пут*, број 28, година XV, Светозарево, 20. јул 1962, 1-2; Д. Кошанин, *Спомен обележја ослободилачких ратова на територији града Јагодине*, Јагодина, фебруар 2011, 151-153.

³⁹ Исто, 153; Д. Грбовић, „О једном спомен-обележју града Јагодине – Спомен костурница бораца Црвене армије“, 19.

⁴⁰ Исто.

Светозарево. Секција за прикупљање материјала из Народноослободилачке борбе формирана је на седници организације од 22. марта 1949. године, а један од чланова био је и Душан Вукићевић. Дописом од 27. јула 1950. године Градски одбор Савеза бораца НОР тражио је од Историјског института Југословенске Армије достављање једног примерка III тома Зборника (вероватно се радило о *Зборнику докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа*, чије три књиге су изашле 1950. године—прим. аутора) „за музеј историјског материјала при овом одбору“. У извештају Главном одбору Савеза бораца НОР од 12. септембра 1950. године наведено је да је Секција за прикупљање историјског материјала Градског одбора Савеза бораца НОР-а „до сада прикупила, увеличала и изложила 10 слика партизанских руководиоца из Поморавског партизанског одреда погинулих у Н. О. Б. Затим више предмета и око 50 књига и брошура, као историјског материјала.“ Било је предвиђено да се да се за јулске празнике 1951. године отвори изложба коју је приредио Савез бораца. Дана 7. јула 1952. године отворено је Одељење музеја НОБ. Градски одбор Савеза бораца НОР старао се о музејском одељењу. Бригу о музеју 5. априла 1955. преузима срески одбор Савеза бораца по одлуци градског одбора Савеза бораца. Нотирано је да је Одељење музеја НОБ учествовало у манифестацији „Недеља музеја“ 1954. (3–10. октобар) и 1955. године (15–22. мај). Регистрован је и позив музеју (у документу је адресовано на „Градски музеј НОБ – Светозарево“) да присуствује састанку Музејско-конзерваторских радника Србије почетком фебруара 1955. године, на основу чега би се могло закључити да је Одељење музеја НОБ било члан овог музејског удружења. Музеј се налазио у једној већој просторији на првом спрату зграде, где је био смештен градски одбор ССРН (данашња зграда библиотеке). Стално је био отворен током прве две године постојања и имао је 20.000 посетилаца. У време одржавања манифестације „Недеља музеја“ био је изузетно посећен. Године 1954. било је 5.000, а 1955. године 4.500 посетилаца. Срески одбор Савеза бораца НОР-а бринуо је о музеју све до 1962. године када је дошло до укидања среза Светозарево чиме је престао и рад среског одбора Савеза бораца НОР-а. На основу ове чињенице може се претпоставити да је тада и Музеј НОБ-а престао да постоји. На основу увида у грађу и књиге изводи се закључак да је део збирки и књига овог музеја доцније пребачен у фонд Завичајног музеја. У прилог ове тврдње, може посведочити текст Душана Вукићевића о потреби зграде за Завичајни музеј, објављен у листу „Нови пут“ октобра 1958. године. На крају текста је написао: „Међутим, кад би се одвојио само један десетохиљадити део од бруто продукта НО Општине Светозарево, зграда за музеј би била осигурана. Онда би се и збирка НОБ, која је сада под управом Савеза бораца, укључила у завичајни музеј.“ И само називање Музеја „Одељењем музеја НОБ“ односно „Музејско одељење НОБ“ може упућивати на овакав закључак имајући у виду да су Одељења НОБ постојала при завичајним или комплексним музејима. Димитрије-Мита Абадић је дуго

година руководио радом Музеја НОБ-а. Био је активан и у градском и у среском одбору СУБНОР-а.⁴¹

Градски одбора Савеза бораца НОР је на седници одржаној 11. априла 1955. године донео одлуку о именовању Душана Вукићевића за председника комисије за писање историје НОБ. Чланови комисије били су још и: Бора Николић и Драгомир Радосављевић. Концем 1955. године у просторији Среског савеза бораца одржан је састанак на којем је био присутан и представник Историјског архива ЦК СК Србије (данас Институт за новију историју Србије). На састанку су одређени писци хроника за поједина места. Душан Вукићевић био је одређен за писца хронике о Светозареву. Редакциони одбор је у периоду од 1956. до 1961. године одржао низ састанака са писцима хроника на територији среза Светозарево, а било је састанака на републичком нивоу. На њима је учествовао и Душан Вукићевић. У документима се наводи да је био рецензент хроника села Кушиљева и Шантаровца и града Ћуприје. У раздобљу од 1955. до 1961. године настало је његово животно дело – „Хроника Светозарева“. Дело има преко 1500 страна куцаног текста. Обухвата период ране историје подручја, првог помена Јагодине до 1945. године. Покушаји да се ово његово дело публикује није дало резултата. Године 1980. урађена је редакција рукописа хронике, а њу је извршио др Милисав Обрадовић. Крагујевачки лист „Светлост“ је 1963. године у 11 наставака публиковао изводе из *Хронике*. У Историјском архиву у Јагодини налази се оригинал рукописа. У Завичајном музеју у Јагодини налази се копија редакције рукописа хронике урађене 1980. године. Иако није штампан, рукопис дела односно редакција рукописа објекат су пажње истраживача.⁴²

Ново време доноси и друкчије погледе на период 1941-1945. на простору Србије. Овај рад је био покушај да се овај период осветли на основу новоприкупљених података и грађе која се налази у Завичајном музеју Јагодина.

⁴¹ Душко Грбовић, 60 година Завичајног музеја у Јагодини (1953/4/5-2013) – Историја једне културне институције, Јагодина, 2017, 47-49, 49 напомена 85.

⁴² Dušan Vukićević, Izbor iz gradje za hroniku Svetozareva, I, II, III, IV, V I VI glava, Svetozarevo, decembar 1980. godine, Д. Грбовић, 60 година Завичајног музеја у Јагодини (1953/4/5-2013), 64-65, 65 напомена 100.

ПРИЛОЗИ:





ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕПУБЛИКОВАНИ ИЗВОРИ

1. **Завичајни музеј Јагодина**, збирка архивалија, одсек политичке историје, фонд III, кутија 7; збирка знамења; фотодокументација

ПУБЛИКОВАНИ ИЗВОРИ

1. *ЗБОРНИК ДОКУМЕНАТА И ПОДАТАКА О НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ НАРОДА*, одговорни уредник – Фабијан Трго, пуковник, том I, књига 14, Београд 1957.
2. *ZBORNİK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE*, том XII, књига 4, Dokumenti nemačkog Rajha 1944-1945, odgovorni urednik Dragoslav Džinić, pukovnik, Beograd 1979.
3. *ZBORNİK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE*, odgovorni urednik Fabijan Trgo, том XIV, књига 4, Beograd 1985.
4. *ИЗВЕШТАЈИ КОМАНДЕ СРПСКЕ ДРЖАВНЕ СТРАЖЕ ЗА ОКРУГ МОРАВСКИ 1941-1944*, приредили мр Дејан Танић, Добривоје Јовановић, Јагодина 2001.
5. *ИЗВЕШТАЈИ НЕДИЋЕВИХ ОРГАНА ВЛАСТИ У ОКРУГУ МОРАВСКОМ*, приредили: Добривоје Јовановић, Дејан Танић, Јагодина 2005.

НОВИНЕ

1. Нови пут, Грбовић Душко, *Поводом 17. октобра 1944.г. Дана ослобођења Јагодине – Ослобођење Јагодине у Другом светском рату*, број 2260, година LXV, Јагодина, 2. новембар 2011, стр. 19
2. Нови пут, Грбовић Душко, *О једном спомен обележју града Јагодине – Спомен костурница бораца Црвене армије*, број 2361, година LXVIII, Јагодина, 30. октобар 2013, стр. 19
3. Нови пут, Грбовић Душко, *Поводом седамдесет година о ослобођења Јагодине у Другом светском рату – Матвеј Маркович Пузиревски*, број 2409, година LXIX, Јагодина, 15. октобар 2014, стр. 6
4. Нови пут, Живановић Милош, *In memoriam – Матвеј Маркович Пузиревски*, број 268, година XLV, Светозарево, 9. мај 1990, стр. 2
5. Нови пут, Исаиловић Љ. *Како је писана историја Поморавља, Ресаве и Левча – Новембар крвавији од фебруара*, број 1180, година XLV, стр. 6
6. Нови пут, Исаиловић Љ, *Још једном на тему четничких и партизанских жртава – Зашто је убијен Урош Пажин*, број 1180, година XLV, Светозарево, 6. март 1991, 5

7. Нови пут, Исаиловић Љ, *Шта је истина о масовним послератним стрељањима у Поморављу (5) – Пасја гробља чекају на освећење*, број 1187, година XLV, Светозарево, 10. април 1991, 3
8. Нови пут, Исаиловић Љ, *Шта је истина о масовним послератним стрељањима у Поморављу (6) – Стрељали свога заштитника*, број 1188, година XLV, Светозарево, 17. април 1991, 5
9. Нови пут, Јанковић М, *Велика комеморативна свечаност у Светозареву – Свечана сахрана палих црвеноармејаца*, број 28, година XV, Светозарево, 20. јул 1962, стр. 1-2

ЛИТЕРАТУРА

1. Борковић, др Милан..., *Србија у рату и револуцији 1941-1945*, Београд 1976.
2. Vukićević, Dušan, *Izbor iz građe za hroniku Svetozareva*, IV, V i VI glava, redakcija rukopisa dr Milisav Obradović, Svetozarevo, decembar 1980.
3. Višnjić, Petar, *Uz 40 godišnjicu oslobođenja Srbije – Oslobođenje Srbije 1944. godine*, Vesnik, organ vojnih muzeja, 30, Beograd, 1984, стр. 7-39
4. Вишњић Петар, *Битка за Србију*, 1-2, Београд, 1984.
5. Грбовић, Душко, *60 година Завичајног музеја у Јагодина (1953/4/5-2013) – Историја једне културне институције*, Јагодина, 2017.
6. Девећ Немања, *Партизански покрет у Србији 1941-1944*, Београд, 2019. (непубликована докторска дисертација)
7. Димитријевић, Бојан, *Војска Недићеве Србије – Оружане снаге српске владе 1941-1945*, Београд, 2011.
8. Ђулић, Димитрије, Милачић, Миодраг, *Црвене воде Црнице – Хроника Параћина*, Параћин, 1969.
9. Живановић, Бошко, Поповић Дамњан, Јовановић Миодраг, *Поморавље у народноослободилачкој борби 1941-1945*, Светозарево, 1961.
10. Живановић, Бошко, Поповић Дамњан, Јовановић Миодраг, Марковић Зоран, *Поморавље у народноослободилачкој борби и револуцији 1941-1945*, Светозарево, 1987.²
11. Кошанин, Драгољуб, *Спомен обележја ослободилачких ратова на територији града Јагодина*, Јагодина, 2011.
12. Милосављевић Раде, *Јагодински биографски лексикон – Биографски подаци за 1000 личности Јагодина*, Јагодина, 2006.
13. Мирчетић, Драгољуб Душко, *Двадесета српска бригада*, Београд, 1986.
14. Николић, Коста, *Југословенска Војска у Отаџбини у грађанском рату у Србији 1944. године*, Зборник Историјског музеја Србије, Београд, број 28, 1994, стр. 165-187
15. Николић, Коста, Станковић, Бранислав, *Срби у Другом светском рату – Ратна хроника 1941-1945*, Шабац, 2006.
16. Николић Коста, *Једна изгубљена историја – Србија у 20. веку*, Београд, 2016.
17. *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knjiga druga (od Drugog zasedanja AVNOJ-a do konačne pobeде), Beograd 1965.²

18. Petranović Branko, Istorija Jugoslavije 1918-1978, Beograd, 1981.
19. Танич Дејан, Лазич Златомир, Мемориалы красной армии ВС СССР на территории бывшей Югославии – Жертвы войны 1944-1945, Ягодина 2020.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ (ИНТЕРНЕТ)

1. 3rd Ukrainian Front, Wikipedia, the free encyclopedia (5. септембар 2013)
2. sr.wikipedia.org/sr-ec/фронт (5. септембар 2013)
3. sr.wikipedia.org/sr-ec/Трећи_украјински_фронт (5. септембар 2013)
4. 7. СС добровољачка брдска дивизија Принц Еуген, sr.wikipedia.org/sr-ec/7._СС_добровољачка_брдска_дивизија_Принц_Еуген (21. октобар 2020)
5. Дурмиторска операција, sr.wikipedia.org/wiki/Дурмиторска_операција (20. октобар 2020)

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

1. Војничка исправа Димитрија Симића борца 7. српске ударне бригаде 23. ударне дивизије (предња страна) ЗМЈ, збирка архивалија, инв. број 754
2. Војничка исправа Димитрија Симића борца 7. српске ударне бригаде 23. ударне дивизије (задња страна) ЗМЈ, збирка архивалија, инв. број 754
3. Фотографија уласка совјетских јединица у Параћин 13. 10. 1944, ЗМЈ, збирка архивалија, одсек политичке историје, фонд III, кутија 7
4. Фотографија заставе поклоњене 1041. пуку ослободиоцима Јагодине 17. 10. 1944, ЗМЈ, збирка архивалија, одсек политичке историје, фонд III, кутија 7

Душко Грбовић

Завичајни музеј Јагодина

РЕЗИМЕ

ОСЛОБОЂЕЊЕ ЈАГОДИНЕ И ОКОЛНИХ МЕСТА ОКТОБРА 1944. ГОДИНЕ

Одлучујућа битка за Србију у Другом светском рату почела је у другој половини 1944. године. Партизанске јединице крајем јула продиру у Србију сламајући при том јак отпор јединица Југословенске Војске у Отаџбини. Дошло је до уједињења свих антикомунистичких снага у жељи да се спречи продор партизанских јединица. Недићеве јединице стављене су под команду Драже Михаиловића. У Јагодини је 6. октобра 1944. године формиран Српски ударни корпус (СУК). Продор јединица Црвене армије и партизана није се могао зауставити. Од немачких јединица на овом простору су у октобру 1944. дејствовале јединице 7. СС дивизије „Принц Еуген“. У периоду од 8. до 17. октобра 1944. године јединице Црвене армије ослободиле су Свилајнац, Деспотовац, Параћин, Ћуприју, Јагодину, а заједно са партизанским јединицама поселе су напуштени Рековац. Након напуштања ових места од стране Црвене армије њих су поселе јединице 45. дивизије Народноослободилачке војске Југославије. Формирана је команда Поморавског војног подручја са седиштем у Јагодини. Формиране су и команде места које су спроводиле активности на нормализацији живота. Спровођене су активности на мобилизацији људства, али и на обрачуна са противницима нове власти односно народним непријатељима. Током новембра стрељан је одређени број лица. У Светозареву (данашња Јагодина) 15. јула 1962. године свечано је откривена Спомен костурница посвећена погинулим припадницима Црвене армије. У њој су похрањене кости 1171 црвеноармејца. Значајну улогу на унапређењу музејске делатности и прикупљању грађе о Народноослободилачком рату у Јагодини имао је Градски одбор СУБНОР-а. Значајну улогу у тој активности имали су Душан Вукићевић и Димитрије Абадић. Прикупљена грађа о том периоду налази се у фондovima Завичајног музеја у Јагодини. Међу том грађом налази се и материјал који говори о ослобођењу Јагодине и овог дела Поморавља октобра 1944. године. Та грађа, досад, није кориштена за писање текстова о овом периоду историје који се односи на Јагодину и околна места овог дела Поморавља.

Duško Grbović
Regional Museum Jagodina
SUMMARY

LIBERATION OF JAGODINA AND SURROUNDING PLACES OCTOBER 1944

The decisive battle for Serbia in the Second World War began in the second half of 1944. At the end of July, partisan units penetrated Serbia, breaking the strong resistance of the Yugoslav Army units in the Homeland. There was a unification of all anti-communist forces in the desire to prevent the penetration of partisan units. Nedic's units were placed under the command of Draza Mihailovic. On October 6, 1944, the Serbian Strike Corps (SUK) was formed in Jagodina. The penetration of Red Army units and partisans could not be stopped. In October 1944, units of the German 7th SS Division "Prince Eugene" operated in this area. In the period from October 8 to 17, 1944, Red Army units liberated Svilajnac, Despotovac, Paracin, Čuprija, Jagodina, and together with partisan units they settled in the abandoned Rekovac. After Red Army left these places they were occupied by units of the 45th Division of the People's Liberation Army of Yugoslavia. The command of the Pomoravlje military area with the headquarters in Jagodina was formed. Local commands were also formed, which carried out activities to normalize life. Activities were carried out to mobilize the people, but also to deal with the opponents of the new government, that is, enemies of the nation. A number of people were shot during November. In Svetozarevo (modern Jagodina), on July 15, 1962, a memorial ossuary dedicated to the fallen members of the Red Army was ceremoniously unveiled. The bones of 1171 Red Army soldiers are buried in it. The City Board of SUBNOR played a significant role in the improvement of museum activities and the collection of material on the People's Liberation War in Jagodina. Dušan Vukićević and Dimitrije Abadić played a significant role in that activity. The collected material about that period is kept in the funds of the Regional Museum in Jagodina. There is also material relevant for the liberation of Jagodina and this part of Pomoravlje in October 1944. So far, this material has not been used in research of this period of history referring to Jagodina and the surrounding places of this part of Pomoravlje.